

Ferge Zsuzsa

Hilscher Rezső aktualitása

Hilscher nem volt semmilyen párt tagja, semmilyen címkézhető ideológia elkötelezettje. Gondolatrendszerének és tevékenységének kulcsa egy olyan etikus humanizmus, amely gyakorlati következtetéseit mély társadalomismeretbe ágyazottan vonja le.

Ha valaha, úgy ma lenne szükség ilyen gondolkodásra, ilyen szemléletre épülő szociálpolitikára. Ezért lehetséges, hogy a száz éve született tudós gondolataiból olyan sokkal tudunk azonosulni mi, a *Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület* tagjai, akik egyszerre szerveződtünk a társadalom- és szociálpolitika művelésére, és Hilscher Rezső életművének rehabilitálására, munkásságának megismertetésére.

Egyelőre az *Esély* ezen számát szenteltük annak, hogy válogatást adjunk néhány munkájából. Reméljük, hogy nem túl sokára mód lesz ennél többre, egyes munkáinak, mindenekelőtt hatvan éve írott főművének, a *Bevezetés a Szociálpolitikába* címűnek csonkítatlan közlésére. Addig is, míg e művek sokakhoz eljuthatnak, néhány olyan gondolatot emelnék ki Hilscher írásaiból, amelyeket ma különösen aktuálisnak vélek.

1. Talán közhely, de sokszor elfelejtett közhely, hogy „a szociálpolitika nem teóriáknak az életre való erőszakolásával dolgozik, hanem realitásokkal... (1928. 11. old.) Az elmúlt évtizedekben a totalitárius rendszer sokmindent erőszakolt az életre, nem vévén tudomást sem történelmileg „szervesen” kialakult tradíciókról, sem a közakaratról, sem pedig egészen alapvető, reális szükségletekről. Igaz, művilleg kitálat *intézmények* életre-erőszakolása leginkább a gazdaságra és politikára volt jellemző, a gazdaságban a mindent szabályozni akaró tervezéssel, tervhivatali fiókintézménnyé átszervezett állami vállalatokkal, műszövetkezetekkel, a politikában a pártállam többnyire importált intézményeivel, a helyi autonómiát felszámoló tanácsrendszerrel. A szociálpolitikában a teóriák életre-erőszakolása nem annyira új intézményeket jelentett, mint a régiiek voluntarista eltorzítását vagy megszüntetését. A mindent egyközpontúvá tévő hatalom még ott is felszámolta a demokratikus struktúrákat, ahol ezek a háború előtt már kialakultak — például a társadalombiztosításban. Az egészségügyben szolgálai lemásolták az élet- és szükségletidegen, ugyancsak túlközpontosított szovjet „integrált” ellátórendszert. A valóságos szükségletek figyelembe nem vétele, a szegénység voluntarista eltagadása akkor vezetett a múlt szegénypolitikájának teljes megszüntetéséhez, amikor erre még elemi szükség lett volna.

Ma sem vagyunk azonban védettek egy új voluntarizmustól, amely ismét „elméleti elgondolások” alapján akarja a társadalomra ráerőltetni elképzeléseit. Csak ma nem a szovjet, hanem az amerikai minta le-

beg sokak szeme előtt, amikor az ottani hagyományokban gyökerező megoldásokat akarják hozzánk átültetni. Az idegenség, történelmi szerzetlenség akkor is problematikus, ha az amerikai megoldások saját közegükben jól működnek. Már szerveződnek — és a kormányon belül is erőteljesen működnek — például azok a lobbyk, amelyek a szegények és gazdagok számára elkülönült egészségügyi vagy biztosítási rendszert szeretnének megvalósítani. [A Magyar Nemzet február 23-i száma számol be a Híd-csoport és a kormány egyes tagjainak vitájáról, ahol Györffi István, a SZEM államtitkára „azzal lepte meg a Híd-szakértőket, hogy az ő elképzeléseiknél is radikálisabb (azaz neoliberalisabb — F. Zs.) szociálpolitikai elosztási elképzeléssel állt elő”. És e törekvések persze összhangban vannak az IMF javasolataival, például azzal, hogy „Egyértelműen speciális ellátást kell kialakítani a szegények és azok részére, akiknek nagy egészségügyi kiadásai vannak”.]

2. „A szociális kérdés nem csupán egy társadalmi csoport, hanem az egész társadalom problémája... és értjük alatta a társadalomban élő egyeseknek vagy csoportoknak megakadályozottságát, vagy evvel fenyegetett voltát olyan nivójú erkölcsi, szellemi és fizikai élet kiélésében, amelyhez minden embernek, társadalmi tagságánál fogva, joga van” — írta Hilscher ugyancsak 1928-ban. E jogba beleértve a tisztességes lakhatást, a „normális erkölcsi, szellemi és gazdasági szükségletek ki-elégítésére” elégséges munkabért, a munkanélküliség lehető legnagyobb csökkentését és megfelelő kezelését, az általános létbiztonságot. Ebből a szövegből különösen fontosnak vélem, hogy a szociálpolitikának *mindenkit* át kell fognia, hogy *jogszerűen* kell működnie, s hogy a *tisztességes munkabérré* kell épülnie. Egyik követelmény sem valósult meg soha — s például a munkabérek esetében egyre messzebb kerülünk attól, hogy az bármihez „elégséges” legyen.

Ami az „általános létbiztonságot” illeti, ennek alapját épp a lehető teljes foglalkoztatás és a tisztességes munkabér jelentik. Emellett Hilscher kitüntetett szerepet tulajdonít a jogokra épülő és mindenkit átfogni képes *társadalombiztosításnak*, amelyen belül fogalmilag különválasztotta a „munkásbiztosítást” és az általános biztosítást. Néhány megfontolást érdemes kiemelni: „A szociális biztosítás fogalmát *mai terjedelmében* (azaz a húszas évek végén — F. Zs.) úgy határozhatjuk meg, hogy az nem más, mint a munkaerejük bérbeadásából élőknek hatósági kényszerrendszabállyal létrehozott intézményes egyesülése, a kölcsönös segítség elve alapján, olyan célra, hogy (...) a munkaerejüktől teljes vagy részleges mértékben megfosztottak, vagy annak értékesítésében akadályozottak (...) életfenntartásának alapjai biztosítottassanak. Valójában a szociális biztosításnak ez a meghatározása *csupán a munkásbiztosítás fogalmát fedi*, míg a tulajdonképpeni szociális biztosítás (...) kivétel nélkül körébe vonja (...) a társadalom minden tagját, arra az alapelve helyezkedve, hogy az emberi sors bizonytalanságának minden ember részese, s ennél fogva a bizonytalanságok elleni védekezés lehetőségét minden emberre ki kell terjeszteni, (...) mert ez nem csupán az egyénnek, hanem az egész társadalomnak érdekében áll. *Csak itt jutunk el a valójában vett szociális biztosításhoz...*”

A mindenkit átfogó és kötelező biztosítás mellett nem tagadja az önkéntes, illetve magánbiztosítás lehetőségét, de jelentős szerepét gazdasági, szociológiai megfontolások alapján megkérdőjelezi. Az önkén-

tes biztosítás szerinte csak „egy tudatosabbnak nevezhető kisebb csoportot” foghat át. A magánbiztosítóknál az is probléma, hogy „nyerészkedésre alapított vállalatok lévén, a fennforgó kockázat a domináló elem”, míg a szociális biztosítást „az általánosság jellemzi, s ha a kockázatot bizonyos értelemben figyelembe is veszi, döntő szerepet nem juttat neki”. Akik ma a magánbiztosítás hívei, a profitmotivumokról általában szemérmesen hallgatnak, de a kockázat kérdését pontosan úgy kezelik, ahogyan ezt Hilscher Rezső jelzi. „Mi azért alakultunk — miként erre elnevezésünk utal —, hogy az egészségügyben meghonosítsuk a kárkezelés helyett a *kockázatkezelés módszereit. Valódi érdekeltséget akarunk.*” — mondja például a PX Informatikai és Humán kockázatokot kezelő Kft. ügyvezető igazgatója (Magyar Nemzet, 1990. január 18.)

Ma mind erősebben hangzó érv, hogy a kényszerű, kötelező jellelű biztosítás sérti az egyén szabadságát. Hilscher számára ez sem evidencia: „A kötelező biztosítással szemben kifogásul hozzák fel, hogy a biztosítottak egyéni szabadságának korlátozására alkalmas eszköz. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy *ugyanaz az aggodalom fokozottabban fennállhat az önkéntes biztosításnál is*, hiszen az önkéntes biztosítást ellátó szervezet a tagsági felvételeknél önkényesen is eljárhat és hatalmi helyzetével visszaélhet.” Nem tagadja persze, hogy a kötelező biztosítás is visszaélhet az emberek kiszolgáltatottságával. Ezért tér ki arra, hogy az ilyen jogsértéseket „független és *lehetőleg az érdekeltek bevonásával működő bíróság*” döntse el. E gondolatban ismét egy korszerű, máig hiányzó intézmény igénye jelenik meg.

A mai jóléti állam elleni neokonzervatív és neoliberais támadások egyik fontos érve, hogy a jogszerű és általános ellátások az egyéni felelősségérzetet gyengítik, könnyelműsége készítetnek, erkölcsrombolók. Elgondolkoztató, hogy ugyanezek a bírálatok már hatvan évvel ezelőtt megjelentek, amikor pedig a szociálpolitikai rendszerek még éppen csak kibontakoztak. Hilscher ellenérvei így talán még érvényesebbek ma, mint akkor. Szerinte a kötelező és általános biztosítás inkább „a társadalomtudatot emeli, s a nemzet *egységesülését elősegíti*”. „Az igazi értelemben vett szociális biztosításnál a nemzet egész társadalma átveszi a társadalom egyes tagjaiért való felelősséget, a szolidaritás legegyetemesebb formájában ... Itt nem a munkaviszony a lényeges, hanem a társadalmi tagság, s a jogok is, a kötelezettségek is ebből a társadalmi tagságból folynak.”

3. Különösen aktuálisak Hilscher szegényügyről szóló gondolatai ma, amikor a legtöbb pártprogram és a hivatalos politika egyaránt elkötelezik magukat egy „szociális védőháló” mellett, amely felkarolja a társadalom áldozatait, lehetőleg az önkéntes segítség és a magánjótékonyosság részvételével.

Hilscher Rezső maga az *egyes ember* gondjait-bajait komolyan vevő, az elesettek érdekében tevélegesen dolgozó szociális munkás volt. Az újpesti néphivatalban megjelenő szegények érdekében mindig minden segítézési és segítségi lehetőséget kihasználta. De ezt a gyakorlatot a rossz szociálpolitikai rendszer *realitása* kényszerítette rá, *elvi meggyőződése ellenére*. Valójában az általános prevenció és általános biztonság elkötelezettjeként elvileg szembenáll az egész szegényügyi berendezkedéssel: „A szegényügy, abban a formájában, amelyben ma min-

denütt szerepel, a szociálpolitikával merev ellentétben áll. ... Az a körülmény, hogy *szegényügy van, hogy szegényügyre még szükség van, az emberiség szégyene*” — írta 1928-ban. „A szegényügy körzetébe sodródottaknak megalázottság jut osztályrészül.” A szegényügy „alá-ássa a társadalmi szolidaritás gondolatát ... és elhomályosítja azt az etikai kapcsolatot, amely az egyén és társadalom között fennáll.” „Az emberi szenvedés problémáját a szegényügy nem oldja meg ... a már bekövetkezett szegénység, nyomorúság súlyát igyekszik enyhíteni, benne a praevenció nem nyilatkozik meg...” Az állami szegénypolitika hibáit szerinte a köz- vagy magánjótékonyosság nem kerüli el, csak újabbakkal tetézi. Ilyen baj a szervezetenység (ami miatt sokakhoz el sem jut a segítség), vagy az, hogy a jótékonykodás „gyakran parazita-tája az emberi jóérzésnek”.

4. Mindezen gondolatok alapján ítéli meg Hilscher Rezső gazdaság- és szociálpolitika egymáshoz való viszonyát: „A helyes útról letért közgazdasági politika törekvése az *öncélú termelés* és nem az ember érdekeinek szolgálatában állott, a szociálpolitika pedig éppen az ember érdekeit hangsúlyozza ki és igyekszik ezt az érdeket a közgazdasági tevékenység tengelyébe állítani.” Azaz: „*a szociálpolitika nem a közgazdasági politikának egyik funkciója, hanem megfordítva: a közgazdaságpolitika a szociálpolitikának a funkciója.*” (1936) Noha Hilscher — mai szemmel és mai tapasztalatok fényében nézve — túlságosan bízott az állam egyensúlyozó és szociális érdekképviselő szerepében, gazdaság és szociálpolitika viszonyát *nem közvetlen állami beavatkozással*, a gazdasági törvények tagadásával akarta volna szabályozni, hanem a *politikai demokrácia* eszközeinek kihasználásával.

Az utolsó évtizedek oly sok változást hoztak, hogy — természetesen — számos, Hilscher által fontosnak tartott, akkor még egyértelműbben érvényes tétel vitathatóvá vált. Ezek közül talán legfontosabb az állam szerepének kérdése. Hilscher kételyek nélkül hitt az állam szinte kizárólagos szociálpolitikai szerepében, mert ebben látta a részrehajlás nélküli és jól szervezett szociálpolitika egyetlen lehetőségét és garanciáját. Ma — a jóléti államok többségében is — sokféle kétely merül fel az állam túlburjánzásával kapcsolatban, és számtalan új, komplexebb megoldás születik. A kételyek nálunk, a totalitárius állam sok mindent sorvasztó túlsúlya miatt többszörösen indokoltak, s biztosan szakítani kell a mindent megoldó állam illúziójával. De még ebben az esetben is érdemes végiggondolni Hilscher érveit, s azt, hogy egy radikálisan megváltoztatott állam anyagi-jogi garanciái akkor is nélkülözhetetlenek, ha a szociálpolitikai megoldások sikeresen pluralizálódnak.

Ma, amikor a gazdasági és politikai szabadságtól való megfosztottsággal egyszerre fordul szembe a társadalom jó része, gyakran összeeszik a szabadság e kettős tartalma: a piac és a politikai szabadság szinonimaként jelennek meg. Érdemes emlékeztetni arra a Hilscher által felelevenített, a múlt század végén már világosan megfogalmazott gondolatra, hogy „a politikai életben érvényesülő demokrácia szöges ellentétben áll a tőkének a gazdasági életben érvényesülő despotizmusával”, s hogy „a politikai demokrácia csak a gazdasági demokráciával való kiegészülésben válik teljessé”. (1938.) Hilscher nem határolja el magát az általa igen jól ismert szociáldemokrata szerzők-

től (Karl Rennertől, Eduard Heimantól stb.), akik a gazdasági demokrácia gondolatát részleteiben kidolgozták. Ő maga azonban „a gazdasági demokráciának közelebbi és a szocialista rendszeren innen is elérhető lehetőségeivel” foglalkozik. A szociális érdeket szerinte a gazdasági demokrácia *önigazgató* intézményei, a tőkésék és munkások együttműködése, érdekegyeztetése, a vállalati öngazgatás, illetve az osztályadalmi szintű korporatív egyezkedések az adott (tőkés) feltételek mellett is képesek lehetnek a gazdaságban érvényesíteni.

Ma Magyarországon objektíve forradalom van — ha reményünk szerint elkerülhető is az, hogy véres forradalom legyen. A múlttal szembe fordulás így is egyidejűleg kell, hogy tisztító, és hogy pusztító legyen. Magyarország azonban már túl sokszor élte át a tisztító és pusztító szenvedélyek elszabadulását, amikor a múlt bűneivel való szembe fordulás a valóságos értékeket sem kímélte. Ez nemcsak súlyos károkat okozott mindig, de új, súlyos feszültségek magját is elhintette.

Ezt a csapdát jó lenne ma elkerülni. Hilscher Rezső gondolatainak felélesztése talán segíthet eligazodni abban, hogy mit jelenthet a forradalmi váltás a társadalom- és szociálpolitikában. Az önkényes és központosító hatalom eszköztára helyébe a politikai és gazdasági demokrácia eszközeinek kellene lépniök. Szükség van az egyéni bajokra érzékeny közösségi szociális hálózatra. Ám a társadalmi tagságot építő, biztonságot és emberi méltóságot szavatoló intézményeket nem lerombolni, hanem kiteljesíteni kellene, a demokrácia, az alulról építkező önkormányzat révén. A múlt tanulságai nyomán ilyen lépések felelnének meg egy szervesen építkező, a gazdaságot és társadalmat humánusabbá tenni óhajtó európai fejlődésnek.

Források

Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába, 1928.

— A szociálpolitika útja, 1936.

— A tőke és a munka békéje, 1938.